

ԼՈՒՆ ՎԿԱՆԵՐ

Քրիստոնէական հասկացողութեամբ, վկան՝ Յսուսի անուան համար նահատակուած անձն է, որ հր քովանդակ կեանքի ընթացքին վկայած է հր հաւատարմութիւնը Փրկչին և Անոր Աւետարանին:

Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը լի է վկաներու անուններով: Մեզի յայտնի վկաներէն գէթ յիշենք՝ Զաքարիա կաթողիկոս Աղթամարցին, Յարութիւն Մալղարացին, Յովհաննէս Մալաթիացին, Թուխման Տիգրանակերտցին, Սահակ Կարնեցին, Վառվառէն և Սայաթ-Նովան: Հայոց վկաներու թիւը անբանակ է ու անսահման: Այս ուղղութեամբ, Յակոբ Մանանդեանն ու Հրաչեայ Աճառեանը շնորհակալ աշխատանք կատարած են նորագոյն վկաները հիմի բերելով հրենց «Հայոց նոր վկաները» երկատոր երկասիրութեան մէջ՝ տպուած հ վաղարշապատ, 1902 թուին: Զոյգ հատորները կ'ընդգրկեն 1155-էն 1843 թուականներու վկաները:

Այժմ համառօտիւ անդրադառնանք վերոյիշեալ վկաներու կեանքին և այլազան հանգամանքներուն, որ հրենց առաջնորդեցին դէպի վաղածամ ու անգութ մահ:

ա.- Զաքարիա կաթողիկոս Աղթամարցի: Աթոռ բարձրանալէ ետք 1378-ին հր «Վիճակին զարգացման և աթոռին պայծառութեան» հետամուտ եղաւ: Յայսմաւուրքն ու Հայոց նոր վկաները (ՀՆՎ.) լայն տեղեկութիւն կուտան Զաքարիա կաթողիկոսի անբասիր վարքի ու բարքի, ջերմեռանդ ու կորովի գործունէութեան մասին: Զոյգ աղբիւրները կը հաղորդեն որ ճափէր անու-նով Ոստանի Դատաւորի սաղրանքին գոհը կը դառնայ կաթողիկոսը: Կը բըռնադատեն զինք ուրանալ հր հաւատքը և կրօնափոխ ըլլալ: Կաթողիկոսը աներեր ու անսասան կը մնայ հր որոշման վրայ: Զինք կ'ապտակեն, կ'անպատուեն, «Վիզէն չուան անցընելով փողոցներ կը բաշկոտեն, մէկ կողմէն ալ կը քարկոծեն ու կը հարուածեն, մինչև որ փողոցի մէջտեղ հոգին կ'աւանդէ» (Օրմ. Ազգպտմ.)՝ «օրհնութիւն հ բերանն, հ բարի խոստովանողութեամբ» (ՀՆՎ.): Ըստ Յայսմաւուրքի ընձեռած տեղեկութեանց, կաթողիկոսը կը թաղուի Յունիս 26, 1393 թուին՝ Աղթամարի մէջ:

բ.- Յարութիւն Մալղարացի: 1775 թուին, երբ նորափթիթ երիտասարդ էր Յարութիւն, դեռևս հր քսան զարուհները չբոլորած, հր հաւատքին համար կը զխատուի ու կը նահատակուի:

գ.- Յովհաննէս Մալաթիացի: Այս համեստ ու պատուական արհեստաւորը «զխահարկի համար կը բանտարկուի», ապա կը բռնադատուի ուրանալ հր նախնեաց հաւատքը: Մերժումին վրայ, կը սկսի անլուր տանջանաց շարքը՝ «զանակոծութիւն, կոճղ, ծաղանք»: Այս ամբողջը անօգուտ ու յուժմէտ կը թուին ըլլալ: Կ'արձակուի մահավճիռը և կը կախուի: Կը թաղուի Քառասուն Մանուկ եկեղեցիին մէջ, 1775 թուին:

դ. - Թուխման Տիգրանակերտցի: 1784-ին, «Տիարպէքիւրի Սը. Կիրակոս եկեղեցւոյ դրան առջև» պատահած է քստմենելի արարք մը: «Մանուկ ոմն ա- նուն Թուխման» ի դուռ ժամուն առաջնորդուած է ու զլխատուած վասնզի կը դաւանէր Զրիստոսը հըրև հը Փրկիչը:

ե. - Սահակ Կարնեցի: Սահակը (որ և Մսըր մականուանեալ), 21 տա- րեկան մատաղ հասակին, որբացած հօրմէ և լքուած անբարոյ կեանքին անձ- նատուր եղած մօրմէ, դիտողութեան արժանի կը դարձնէ մոլորեալ մօր կենաց ըն- թացքը: Մայրը, որ ցոփութեան մէջ մսխած կը թուէր ըլլալ Սահակի և փոքր եղ- բայրներուն ժառանգ ինկած բաժինը, սաստիկ կը վշտանայ և դատ կը բանայ որդ- ւոյն դէմ: Սահակ դատարան կը հրաւիրուի և «հըրև զթութեան նշան փաշային որդ- ւոյն ձեռքով ուրացութեան կը հրաւիրուի, զոր բացարձակ կը մերժէ Սահակ» (Օրմ. Ազգպտմ): Այնուհետև, մայրը կրկին կը բողոքէ Փաշային դէմ «թէ է՞ր չես հաներ զդա ի կենաց», որ թարգմանի՝ ինչո՞ւ անոր կեանքը չես խլեր: Ապա, կը տարուի Կանայճամբայ թաղը և «հանդէպ բացխանին» (իմա հրապարակաւ) մօրը վճարած պարանին գինով զաւակը կախաղան կը բարձրացուի: Զաւակը հոգին աւանդած ատեն, մայրը «զնացեալ յաղբիւրէն ձեռով ջուր խմեալ, վնշ, զի զովացաւ սիրտ իմ ասացեալ» (ՀնԱ. 6): Այս գայթակղութիւնը և անարդար դատաւճիռը խորապէս յուզած է ամէնքին, նոյնիսկ Տաճկաց սիրտը: Առաջնորդը թաղման ներկայ գտնուած է. թուականն է 1778:

զ. - Վառվառէ: Վառվառէն Դըվնիկ գիւղէն էր՝ Զուրիկեան Համբարի դուստրը: 11 տարեկանին նշանուած էր և 1810 թուին՝ 14 տարեկանին պիտի ամուսնանար, երբ դրացի ալլազը գեղեցիկ կոյսին անման տեսքէն գերուած կ'ուզէ զինքը ձեռք ձգել: Կոյսը անյողոյդ կը մնայ հը որոշման վրայ և հը սիրոյ խոստումը չի փոխեր: Կ'առաջարկեն ուրանալ հաւատքը և դաւանափոխ ըլլալ: Մերժման վրայ, կ'ենթարկուի շարշարանքներու, ինչպէս՝ «ձողկանք, սառոյցի և հրացեալ երկաթի տանջանքներ»: Մարմնական այս սոսկալի պատիժները անյաջող կ'անցնին, վասնզի քաջ կոյսը անդդուելի կը մնայ: Ի վերջոյ, եկեղեցւոյ դուռը կը կախուի:

է. - Սայաթ-Նովա: Ամէնքիս քաջ ծանօթ աշուղը՝ Յարութիւն, բնիկ Տփիսեցի, որ տարիներով երգեց ու նուագեց արքայական պալատին մէջ, վերջիվերջոյ կրօ- նական սքեմ հագուեցաւ ու հը կեանքը ընդմիշտ կապեց եկեղեցական կեանքին հետ: Պատմութենէն մեզի յայտնի է թէ երբ Աղա Մահմէտ Վրաստան կը յարձակի, Սայաթ- Նովան Հաղբատի վանքին մէջ կ'աղօթէր: Զինք դուրս կը կանչեն որ ուրանայ հը հաւատքը. «Եկեղեցուց դուրս չեմ գալ, Յիսուսին չեմ ուրանալ» կ'ըսէ և Պարսից մահաբեր հարուածներուն տակ կը նահատակուի 1795 թուականին:

Հայ ժողովուրդը հը պատմութեան ամէն հանգրուանին տուած է նահատակներ հաւատքի, նուիրումի, որոնց սուրբ արեամբ ոռոգուած ու սրբագործուած է Հայոց սուրբ հողը:

Հայոց պետական կրօն հռչակումի պանծալի ու պատուաբեր թուականէն մինչև Հայաստանի խորհրդայնացման տխրահռչակ թուականը, Հայ ժողովուրդը տուած է փաղանգ մը Վկաներու, որք ցարդ կը յիշուին մեր պատմութեան մատեաններուն

և եկեղեցական պաշտամանց մէջ:

Բաւական է թերթել մեր եկեղեցւոյ օրացոյցը տեսնելու հայ և օտար քիւրաւոր վկաներու անուները: Կարևորագոյններէն կ'արժէ յիշատակել հազար երեսուն վկաները որ ինկան կրօնական առաջին պատերազմին, 451 թրւին:

Ապրիլ 24-ի օրով յիշատակուող մեր քիւրաւոր նահատակներուն մէջ մեծ թիւ մը կը կազմեն վկաները որ հաւատափոխ չեղան և իրենց թանկագին կեանքը նուիրաբերեցին Քրիստոսի պատարագսեղանին:

1920 թուականը եղաւ անկիւնադարձային տարի մը ողջ հայութեան համար, վասնզի այդ տարին էր որ արիւնալի էջ մը քացուեցաւ արդէն իսկ շարժարուած ու խոնջած հայոց կեանքէն ներս: Հայոց վկայաբանութիւնը անհարկի հարստացաւ բոնութեանց, խժոժութեանց ու սպանութեանց պատճառով: Խորհրդային կարգերը մեծապէս ազդեցին մեր ժողովուրդին նկարագրին վրայ: Համայնավարութիւնը ջլատեց մեր միասնականութիւնը, փշրեց մեր միատեղ ապրելու, աշխատելու և աղօթելու վճռականութիւնը: Ապա և, ամբաստանեց անմեղ ու ժրջան զաւակներն հայոց՝ մատնութեան, դաւաճանութեան, կառավարութեան դէմ աշխատած ըլլալու, ինչպէս նաև հաւատացեալ ըլլալու քրէական յանցանքով և ուղարկեց հեռաւոր սառնամանիքները՝ իրենց գոյութիւնը քաշքշելու ամենադժուարին ու անմոլկային պայմաններուն մէջ և անդ իրենց հոգին աւանդելու:

Անհերքելի իրողութիւն է, որ խորհրդային անաստուածեան վարչածեհն հասցուցած վնասուց ու կորստեանց չափը անծայրածիր է: Բացի մարդկային մեծաթիւ կորուստէ, հայ ժողովուրդը տուժեց նաև մշակութային գետնի վրայ: Եթէ մէկ կողմէ խորհրդային օրէնքը պահեց ու պահպանեց պատմական հնագոյն յուշարձանները, ապա միւս կողմէն, անխնայօրէն հարուածեց ու տապալեց հայ մշակոյթի անկրկնելի կոթողները: Իսկ կանգուն մնացած այլ մատուռներն ու տաճարները վերածեց ախոռի և մթերանոցի: Երևանի մէջ քանդուեցան հոյակապ եկեղեցիներ և անոնց տեղ կառուցուեցան շարժապատկերի շէնքեր ու թատրոններ: Կրօնապատկան հողեր, կալուածներ և ինչքեր բռնազրաւուեցան բռնատէր ու անօրէն իշխանութեանց կողմէ:

Խորհրդային Միութեան իշխանութիւնները մեր մշակոյթը ողողեցին իրենց վարդապետութեամբ: Անոնք պարտադրեցին փոփոխութիւնը հայոց աւանդական (իմա՛ Մեսրոպեան) ուղղագրութեան և այդպիսով խրամատ մը ստեղծեցին արևելահայ և արևմտահայ զանգուածին միջև: Այս տարիներու բովանդակ գիտութիւնները՝ փիլիսոփայութիւն, լեզուաբանութիւն, գրականութիւն, երաժշտութիւն ևն, իրենց մտածողութեան հիմնակէտը, ելակէտը և նպատակակէտը համարեցին շեփորահարումը ու մշտական գովերգումը վարչածեհին: Ամէն բրնձաւառի մէջ փառքը պէտք է հիւսուէր Մեծին և փառատրութիւն ըլլար անոր

անուան: Հրապարակը անտանելիօրէն ապականած էր. իսկ ժողովուրդը դարձած էր խեղդամահ: Շնչելու, ազատօրէն մտածելու և ստեղծագործելու, յօրինելու և երգելու, քանահիւսելու և աղօթելու, անձնական ներաշխարհով զգալու և վայելելու բոլոր հնարաւորութիւնները մամլակի ուժգնութեամբ սեղմուած էին ու խորտակուած: Մարդը զրկուած էր իր մարդկային տարրական իրաւունքէն և ազնիւ առաքելութենէն:

Խորհրդային Միութեան զանազան երկիրներուն մէջ այս նուաճող ու զաւթիչ քաղաքականութիւնը անուշի ալիք բարձրացուց ընդվզումի և բողոքի: Այն եկեղեցական իշխանութիւնները որ իրենց զուէր կը ցցէին և կը պահանջէին հաշուէյարդարի նստիլ կառավարութեան հետ, իսկոյն կը մաքրուէին հրապարակէն ու կ'ոչնչացուէին: Այս դառն ճակատագրին արժանացած են անհամար եկեղեցականներ և աշխարհականներ: Հոգելոյս Խորէն Մուրատբէկեան Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի սարսուղի դէպքը դեռևս թարմ է մեր միտքերուն մէջ: Կաթողիկոսը ընդդիմացած էր տեղական իշխանութեանց՝ կտրականապէս մերժելով յանձնել էջմիածնապատկան գոյքեր և եկեղեցական իրեր՝ փոխան պետական այն ծանր ու անհարկի հարկին որ դրուած էր էջմիածնի վրայ: 10 Ապրիլ, 1938 թուականը բովանդակ հայութեան համար սուգի օր հռչակուեցաւ, երբ Ամենայն Հայոց Վեհափառը անբարոյ ու պիղծ մարդկանց ձեռքով խեղդամահ եղաւ: Մեր ուսանողութեան օրերուն, մարդիկ որոշ երկիւղով ու զարշնչքով մատնացոյց կ'ընէին էջմիածին քաղաքին մէջ պետութեան հովանաւորութիւնը վայելող և ազատօրէն շնչող ու շրջող ոճրագործ կիներ, որ ենթարկուելով պետութեան կոշիւն, կամաւորապէս խեղդած էր պարթևահասակ կաթողիկոսը՝ օգնութեամբ և մեղսակցութեամբ երկու այրերու:

1938-1945 թուականներուն, Լուսաւորչի զահր մնաց թափուր, իսկ ժողովուրդը՝ սուգի մէջ անխիթար: Փակուեցաւ Հոգեւոր ճեմարանը և միաքանութիւնը քստորուեցաւ հեռաւոր հիւսիսը՝ ապաշաւելու իր կղեր ըլլալու և քրիստոսը դաւանելու մեղքը: Շատեր իրենց աչքերը փակեցին ցուրտ գնտաններու մէջ. իսկ այն սակաւք որ վերադարձան, կորսնցուցած էին իրենց առողջութիւնն ու հոգեկան հաւասարակշռութիւնը: Պատմութիւնը այս լուռ Վկաները յականէ յանուանէ չի յիշեր: Վկայաբանական գրականութիւնը վաղուց դադրած կը թուի ըլլալ մեր մէջ:

Այս վեց մութ, անորոշ ու սարսափազդու տարիներուն, իմաստուն ու համբերատար կաթողիկոսական տեղապահը՝ Գեորգ Չէօրէքճեան սրբազանը, կրնակոխ հաւածուեցաւ պետական գաղտնի սպասարկութեանց կողմէ: Մեր մեծ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը լաւագոյնս նկարագրած է Աստուծոյ այս համեստ ու խոնարհ ծառային ողիսականը: Պատմութիւնը ուղղակի հրաշքի համագործ երևոյթ կը նկատէ Չէօրէքճեան սրբազանին փրկութիւնը: Դառնութեան բաժակը ցմրուր քամած այս նուիրեալ սպասաւորը պիտի դառնար մեծ Հովուապետը Հայ եկեղեցւոյ:

Խորհրդային Միութեան դրացի այլ երկիրներ ևս ճգնաժամային պահեր ապրեցան: Մեր հիւսիսի հարևան՝ Վրաց եկեղեցին ևս ենթարկուեցաւ մեծ ճնշումներու և աղէտներու: 1922-ին, երբ Վրաց Ամպրոս կաթողիկոսը բողոքի ալիք բարձրացուց Խորհրդային հալածարշաւին դէմ՝ ժընևի համագումարին, արդիւնքը եղաւ ձերբակալութիւն և բանտարկութիւն: Ութ տաժանակիր տարիներ անցուց բանտին մէջ: Նոյն ճակատագրին կ'արժանանային այլ քրիստոնեայ երկիրներ, որոնք լոկ Խորհրդային արբանեակներ էին:

Խորհրդային Միութեան մէջ կրօնական ազատութեան կաշկանդումները փոքր ինչ թուլցան 1943-ին և ստեղծուեցաւ նպաստաւոր ժամանակ, երբ Սթալինը, որ գիտէր ի յառաջագունէ եկեղեցւոյ խաղցած բարերար դերը, համոզուեցաւ որ եկեղեցին, իրօք, պատերազմին ստեղծած անձուկ պայմաններուն մէջ մեծ դեր կրնար խաղալ՝ պատերազմը շահելու տեսակէտէն: 1939-1943 թուականներուն, եկեղեցիները յարաբերաբար բարւոք վիճակ մը ստացան: Այն բոլոր սահմանափակ խոստումներն ու զիջումները որ Սթալինը կատարած էր, յարգուեցան: Հայ եկեղեցին ալ, իր կարգին, մեծամեծ նուիրատուութիւններով (յիշել՝ Սասունցի Դաւիթ շարասիւնը) ու զոհողութիւններով մասնակցեցաւ Բ. համաշխարհային պատերազմին: Անտարակոյս, Խորհրդային կառավարութեան այս մեղմ ու հանդուրժող քաղաքականութիւնը հետևանք էր շահի և այլ հաշիւներու: Այս մոլթ հաշիւներու քաղաքականութիւնը նպաստեց նաև կառավարութեան մաքուր ու վըստահելի ներկայանալուն՝ յաշս օտարաց:

1959-1964 թուականներուն հազարաւոր եկեղեցիք փակուեցան Խորհրդային երկիրներէն ներս: Հակառակ հաւատացելոց հանդէպ առնուած բոլոր խիստ ու բռնի միջոցներուն, հաւատացեալներու մեծ խումբ մը շարունակեց հաւատարմօրէն ու կանոնաւորապէս եկեղեցի յաճախել: Ի գին մարդկային ու նիւթական մեծամեծ զոհողութեանց վերապրեցաւ Հայոց եկեղեցին:

Փրանց Վէրֆէլն ինչքան ճիշդ կը պատկերացնէ կործանման աղիտաբեր հետևանքը և ոգեղէն արժէքներու փլուզումն ու խորտակումը, երբ կը գրէ. «Կործանումը որքան աւելի կ'ազդէ մարդկանց ուժերուն վրայ քան սպանութիւնը՝ մարմիններու վրայ»:

Հայաստանը բարոյական մահուան ժորին մէջ խրուեցաւ անաստուածեան վարչակարգով: Հայաստանի բարոյական անկումը և մարդկանց խորունկ յուսահատութիւնը և բարոյալքուածութիւնը անտարակոյս արդիւնք էին անկրօն պետութեան գոյութեան ու սնափառ գործունէութեան: Մարդկանց սրտերէն ներս տիրած էր քաոսային դրութիւն, վասնզի հոգևոր կեանքի և կոչի հասկացողութիւնը անէացած էր ու վանուած: Աստուծոյ երկիւղի և սիրոյ զաղափարի հռացումով, մարդիկ կորսնցուցած կը թուէին ըլլալ իրենց ազնուագոյն բնագոյները, առաքինութիւնները, բարոյական ու կրօնական արժէքները, և յաւամայից ու անգիտակցաբար անձնատուր եղած էին հակաքրիստոնէական կենցաղին: Մարդկային կեանքի, ընտանիքի կառոյցը փուլ եկած էր: Մարդու բաժանումը Աստուծմէ ի վերջոյ տեղի

տուած էր սանձարժակ ապրելակերպի և հինքնահաճոյ գործունէութեան: Մեղքն ու մահը տիրական էին այս տարիներուն: Այն գեղեցիկ յատկութիւնները և հոգեկան անկապտելի հարստութիւնները որ փոխանցուած էին հայոց հրենց նախնեաց կողմէ, բռնադատուած էին չէզոքանալու և յօղս ցնդելու: Այսպիսով, երկհազարամեայ հաւատքը հայոց բոնի կը մոխրացուէր ու մոռացութեան կը տրուէր:

Երկաթէ վանդակին մէջ շղթայուած ու արգելափակուած հայ ժողովուրդը հի Հայաստան գրկուած մնաց այլ քաղաքակիրթ ու մշակութաւէր ազգերու հետ շփում ունենալու և յարաբերութիւն մշակելու հնարաւորութենէն: Չորս կողմէն շրջափակուած հայը մնաց իր պատեանին մէջ՝ հինքնամփոփ, անօգնական, անմըխիթար: Յաճախ երբ հարց կուտայինք մեր այժմ հանգուցեալ ուսուցիչ Պր. Գրիգոր Կիւլեանին մեր ժողովուրդի նկարագրի անմշակութեան ու քրտութեան մասին, շատ տրամաբանականօրէն կը պատասխանէր. «Ի՞նչ կարելի է ակնկալել ժողովուրդէ մը որ նետուած է նովկասի մէջ և գրկուած արեւմտեան աշխարհի երկիրներու հետ հաղորդակցութեան տարրական ու անհրաժեշտ պայմաններէ»: Արդարեւ, երկաթէ վարագոյրը բաժնած էր Հայոց Աշխարհը լուսաւորութիւն տեսած երկիրներէն: Իր ճակատագրին թողլըուած հայը երկար պայքար մ'ունէր մղելու ...:

Ժողովուրդ մը, որուն հոգևոր մայրը, սնուցիչը և պաշտպանը եղած էր Հայոց եկեղեցին, կուգար յանկարծ ու բացորոշ կերպով գրկուելու Անոր հայթայթած կենսաւիշէն, և մատուցած գուրգուրանքէն ու խանդաղատանքէն: Համայնավար կառավարութիւնը հայոց կը հրաւիրէր յաւիտենական հրաժեշտ տալու կրօնքին, ժխտելու անցեալը և հետեւելու նոր ուղղութեան, որ է՝ կառուցել նոմոնիզմ և բոլոր երկիրները հրաւիրել որ միանան աշխատաւորներուն: Հրամանն անողոք էր ու վճիռը մահու չափ դժուար ու անտանելի: Հինաւուրց հաւատքով, առաքինութեամբ և հաւատարմութեամբ օժտուած ազգ մը կը բռնադատուէր լքել իր կրօնական հարազատ զգացմունքները և հայրենասիրական նուիրականագոյն ապրումները:

Անգիր օրէնքի շարքին դասուած է այն խօսքը, որ պէտք է յարգել մարդու խիղճի ու խօսքի ազատութիւնը: Հակառակ խորհրդային Միութեան եկեղեցւոյ դէմ բռնած աննպաստ դիրքին ու «անկցի կրօնը և կեցցէ համայնավարութիւնը» կարգախօսին, եղան քաղաքիւ տարրեր, որ հաւաքական թէ անհատական ջանքերով մնացին ուխտեալ մարտիկները հաւատքի՝ հրենց աւանդապահութեամբ և եկեղեցական նախնածելի օրինապահութեամբ: Անոնցմէ շատեր լրտեսուեցան և մատնուեցան հ ձեռս անօրինաց: Անոնց պատիժը եղաւ խիստ ու անբերելի: Շատեր դարձան լուռ վկաները ու անանուն գոհերը հրենց հաւատամքին ու Քրիստոսի Աւետարանին: Անձի պաշտամունքի տարիներուն, հայ գրականութեան թագն ու պսակը հանդիսացող լուսաշող ու պայծառ դէմքեր կալանաւորուեցան հրեւ կասկածելիներ և յանցապարտներ և հրենց կեանքի գինով վճարեցին հրենց

անպարտ նաքարակիտը :

Արևելահային բաժին հնկած այս դաժան ու դժուարըմբերելի ճակատագրէն մաս մըն ալ դժբախտաբար ճաշակեց Արևմտահայը, երբ «Դէպի Աւետեաց» երկիր վերադառնալու մարմաջէն, հնչպէս նաև վերջնականապէս ու ապահովապէս տեղաւորուելու բուռն հոգէն տառապելով իր աչքերը ուղղեց վիրաւոր հայրենիքին և անկէ օգնութիւն հայցեց: Հայրենիքը, որ խորքին մէջ նախածեռնողն էր այս գանգուածային ներգաղթին, յուսադրեց արևմտահային նոր ապագայով, բարեկեցիկ վիճակով, հնչքի ու ստացուածքի ապահովութեամբ և երջանկութեամբ: Իրերու դրութիւնը և տեղական ահաւոր պայմանները գուշակել չկրցող երէկուայ յոգնաբեկ ու տարագիր հայը ունէր միայն մէկ նպատակակէտ ու մտասեւեռում՝ ներգաղթի ճանապարհով օժանդակել կարեւոր հայրենիքին: Ի խնդիր հայրենիքի վերաշինութեան ու ծաղկման գաղթն սկսաւ 1921-ին և հայեր ի ծագս երկրի լսելով այս մասին, իրենք ևս գացին: Քարաւանները փոխադրեցին հայեր Սուրիայէն, Լիբանանէն, Իրանէն, Թուրքիայէն, Եգիպտոսէն, ապա և Յունաստանէն, Պուլկարիայէն, Փրանսայէն և նոյնիսկ Տուրաներու հայրենիքէն: Կարճ ընդմիջումներով այս գաղթը շարունակուեցաւ ընդհուպ մինչև 1948 թիւը:

Հայրենական մեծ պատերազմի աւարտին, երկրի տնտեսութիւնը քայքայուած էր և ժողովուրդը կը գտնուէր նիւթական աննկարագրելի դժուարութեանց առջև: Խորհրդային քաղաքական ներքին հաշիւները կը պահանջէին որ երկրի բնակչութեան թիւը աւելնար ... Ի վնաս արևմտահային: Օրուան կարգախօսն էր՝ հայրենադարձութիւն: Արևմտահայեր հայրենի երկիր կը վերադառնային կարօտով, արցունքով և տեսիլքով: Աւա՛ղ, սակայն, շուտով իրենց հաւատքի տոկոսնութիւնը պիտի անցնէր ընդ մէջ հուրի և իրենց կեանքի գինով պիտի շարունակէին պահել իրենց պապենական հաւատքը... Իսկ յոյսերը դաչելով ապառաժին, պիտի փշրուէին յախճապակիի նման: Այս անակնկալ դիմաւորումէն ետք, իրենց հրամցուած դառնութեան մատուցակը պարտէին բամել ցմրուր: Չկար վերադարձ հայրենիքէն և ոչ ալ մոգական գաւազան որպէսզի մէկ հարուածով ամէն ինչ շէննար: Ժամանակները խառն էին ու վտանգաւոր: Վստահութիւն չկար բացարձակ իմաստով: Բացորոշ էր որ կառավարութիւնը իր սնոտի ու խաբուսիկ խոստումներով միամտացուցած ու թմրեցուցած էր ժողովուրդին ուղեղը... Իսկ պողպատեայ ձեռքով ալ փշրած էր անոնց կողմէ պահանջուած արդարութիւնը, ազատութիւնը և բարօր կեանքը:

Հայրենաքաղձութեամբ տառապող տարագիր հայութիւնը, որ մայր հայրենիք կը վերադառնար ազնուագոյն տրամադրութիւններով և ցանկութիւններով, կը դատապարտուէր դառնալու վկայ՝ իր համոզումին ու հաւատքին: Ու երևակայել, որ աքսորուեցան անոնցմէ բիւրաւոր մարդիկ, առանց դոյզն յանցանքի, առանց օրինաւոր դատաւարութեան ու դատաւճիռի՝ զրկելու անծանօթ ու ցուրտ հողեր և չքանալու ամբողջովին:

Առ յաւէտ անհետացած այս լուռ վկաները, որոնք ընդմիշտ գրկուեցան արևն ըմպելու և լոյսը վայելելու քարիքէն ու շնորհքէն, կ'աղաղակեն մեր հոգիներէն ներս և իրենց սրտակտուր ու աղեխարշ ճիշերով կը յիշեցնեն մեզի որ ի գուր չկորչեցան մահուան ձորին մէջ:

Խորհրդային Միութեան դստովելի վարմունքը կը դատապարտուի այժմ: Հայ եկեղեցին այսօր չի դատեր յանցագործները և պարագլուխները ամենայն չարեաց և փորձանաց՝ հուրով և սուրով, բայց միայն՝ խիղճով ու գրիչով: Կը հարցաքննէ անոնց խիղճերը և դատապարտութեան սիւնին կը զամէ անոնց վնասաքեր խորհուրդներն ու կործանարար արարքները:

1991-ին, Հայը ապստամբութեան դրօշը քարծարացուց և վերագտաւ իր նախնի ազատութիւնը: Այժմ այլևս անյեղլի ճշմարտութիւն է որ հայ ժողովուրդը իր հուսին մէջ է ու կ'ընթանայ ուղիղ ճանապարհով:

Մեր հոգիներուն մէջ կանգուն խաչքար մը կայ, որուն վրայ, արեան կարմիր ներկովը մեր վկաներուն, գրուած է. «Աստ հանգչին Լուռ վկաներ Հայ Ազգի»:

Թող հանգչին անդ ի խաղաղութեան: Լոյս մշտնջենի անոնց բազմաչարչար հոգիներուն:

Զենոբ ԲԿԵՆՅԱՆ